

خلیج فارس از دیروز تا امروز

۱۰ اردیبهشت ۱۳۹۱

www.ketab.ir

نام اثر: خلیج فارس از دیروز تا امروز
گردآورندگان: غلامحسین نوحی، مجتبی خاتونی
زیرنظر: انجمن علمی دانشجویی دانشگاه فردوسی مشهد
ویراستار علمی: دکتر هادی اعظمی
ویراستار ادبی: لیلا ساجع
صفحه آرا: ویلا خندان
طراح جلد: عطاءالله ضیایی
تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۱۷۰۰۰۰ ریال
ناشر: انتشارات بین‌النهرین
نشانی: مشهد - صندوق پستی ۹۱۸۹۵-۱۳۸۶

عنوان و نام پدیدآور: خلیج فارس از دیروز تا امروز/ پدیدآورندگان: غلامحسین نوهمی، مجتبی خاتونی؛ به کوشش تیمین علمی دانشجوی تاریخ و جغرافیای دانشگاه فردوسی مشهد

مشخصات ظاهری: ۳۶۰صص،

وضعت فهرست نویسی: فیا

موضوع: خلیج فارس - تاریخ

موضوع: خلیج فارس

شانه افزوده: دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، گروه تاریخ انجمن علمی دانشجویی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۱/۸/۱۳۴ DSR

ردہ بندی دیوید: ۹۵۵/۷۳۵

شماره کتابشناسی ملی: ۲۸۴۳۶۴۳

فهرست مطالب

- دیباچه / غلامحسین نوسی الف
- پیشگفتار / دکتر غلامرضا خراسانی بروی ت
- مقدمه / دکتر هادی اعظمی ث
- چالش‌های زیست محیطی خلیج فارس / سید هادی زرقانی، نجمه مولایی ۱
- نادر شاه؛ مجدد هویت ایرانی در خلیج فارس / دکتر محمدعلی رنجبر، جواد موسوی دالینی ۲۵
- تکوین جامعه امن؛ به مثابه راهکار و ثبات آفرین ... / دکتر افشین متقی، دکتر آرمن امینی ۸۱
- انهدام نیروی دریایی ایران توسط انگلیس در جنگ جهانی دوم / نگار فرامرزی ۱۰۵
- نگاهی به جایگاه تاریخی خلیج فارس / هلاک حسین نوسی، لیلان ساجع، رقیه اله ویردی ۱۲۵
- بررسی روابط ایران و عمان بانکیه بر جنبش ظفار / فاطمه حیدری ۱۴۹
- بررسی سیاست خارجی ایران در خلیج فارس بانکیه بر جدایی بحرین از ایران / گلنار کرزنوکر ۱۶۷
- تأسیس تلگرافخانه و کنسولگری انگلستان در بادر و جزایر هرمزگان / سید احمد موسوی، مهدی وزین لفضل ۱۸۳
- خلیج فارس و چالش‌های زیست محیطی آن / اصباح مهدیزاد ۲۰۹
- اهمیت و جایگاه منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس در اقتصاد جهانی / دکتر سید هادی زرقانی، سید مرتضی رضوی ۲۲۳
- دلایل افول تجارت بندرعباسی در اواخر حکومت صفوی / فاطمه حیدری ۲۴۷
- بررسی سلطه پرتغالیها در خلیج فارس در دوره شاه اسماعیل اول صفوی (۹۰۷-۹۳۰ قمری) / امین نادری ۲۵۹
- اقتصاد جزیره کیش از افول سیراف تا رونق هرمز (قرن ۵ تا ۸ ه. ق) / امیر رضوان تبار ۲۷۱
- تأملی بر چالش‌های موجود در روابط میان کشورهای منطقه ژئوپلیتیک خلیج فارس / حجت مهکویی، فاطمه رسولی پور ۲۹۱
- اهمیت نفت ایران برای انگلیس در جنگ جهانی دوم / امینا ریسی سربیزن ۳۳۷
- دریای پارس، حلقه ارتباطی ایران و شبه قاره هند / دکتر نادر کریمیان سردهشتی ۳۵۳
- خلیج فارس به روایت اسناد تاریخی / مرتضی رضوی نژاد ۳۷۱

دیباچه

برخی مناطق زمین بدلیل موقعیت خاصی که دارند بیشتر مورد توجه قرار می گیرند. این ویژگی‌ها ممکن است شامل امتیازات سیاسی، نظامی، اقتصادی - تجاری و... باشد. در میان چنین مناطقی بی‌شک خلیج فارس یگانه است. جایی که تمام امتیازات یک ناحیه ژئوپولیتیک را به تمام معنا داراست. از لحاظ اقتصادی، شاهراه انرژی جهان از این منطقه می‌گذرد و به نوعی نبض اقتصاد جهان از این خلیج قابل کنترل است. کشورهای حاشیه خلیج فارس و دریای عمان به همراه کشورهایی که دسترسی شان به آب‌های آزاد هر چند با واسطه از این طریق صورت می‌گیرد بازار مصرف بزرگی را برای تولید کنندگان عمده کالا در سطح جهان بوجود آورده است که چشم پوشی از آن غیر ممکن است. حضور عمده‌ترین تولیدکنندگان نفت جهان در این منطقه چشم طمع تمام قدرت‌های سیاسی عالم را معطوف به این منطقه کرده است. همه تحولات سیاسی و اقتصادی خلیج فارس همواره توسط کشورهایی که منافعتشان به نوعی با آن در ارتباط است رصد می‌شود.

وجود کشوری مثل جمهوری اسلامی ایران که بیشترین مرز آبی را با خلیج فارس داراست و در عین حال به لحاظ سیاسی منافع متضادی با غرب و نیز ایالات متحده آمریکا به عنوان یک مصرف‌کننده بزرگ انرژی و همچنین یک تولیدکننده عظیم دارد بر حساسیت‌های موجود این ناحیه جغرافیایی افزوده است. این امر زمانی بیشتر نمود پیدا خواهد کرد که توجه داشته باشیم سایر کشورهای حاضر بر کرانه خلیج فارس روابط صمیمانه‌ای با غرب دارند ضمن آن‌که کنترل تنگه هرمز به عنوان گلوگاه حیاتی خلیج فارس در اختیار ایران است. در واقع می‌توان گفت تمام دول قدرتمند جهان از آمریکا و روسیه گرفته تا انگلستان و آلمان و حتی چین و ژاپن منافع زیادی در خلیج فارس دارند. حضور ناوگان متعدد از کشورهای مختلف در این ناحیه خود گواهی بر این مدعای روشن است.

همه این موارد بعلاوه عدم وجود اتحاد میان کشورهای حاشیه خلیج فارس نشان از پتانسیل بالای این خلیج برای تبدیل شدن به کانون بحران در جهان دارد. چنان‌که هرگاه منافع ابرقدرت‌ها در هر جای جهان مورد تهدید واقع شود یا قصد انحراف افکار عمومی جهان از مسأله‌ای خاص را داشته باشند خلیج فارس بهترین گزینه است. مطرح کردن مسائلی نظیر اسامی مجعول برای خلیج فارس در

حالی که تمامی اسناد و مدارک قدیم و جدید که حتی نزد خودشان موجود است نامی غیر از خلیج فارس را نباید نمی‌کند یا ادعای مالکیت بر جزایر ایرانی خلیج فارس که هر از چندگاه از سوی امارات متحده عربی مطرح و از سوی شورای همکاری خلیج فارس تایید می‌شود نمونه‌ای از این دست اقدامات است.

در هر حال برقراری و ادامه آرامش در خلیج همیشگی پارس نیازمند هوشیاری همه کشورهای ساحلی آن است که ضمن تامین و حفظ منافع خود از دخالت اجانب و تبدیل شدن دوباره این انبار بزرگ نفت و گاز به کوی از آتش و خون جلوگیری نمایند تا دیگر بار شاهد نبردهای خونینی مثل جنگ هشت ساله ایران و عراق بعلاوه همه متحدان غربی و عربی‌اش و نیز نبرد عراق با کویت و عربستان و پیامد آن لشکرکشی متحدان غربی به خلیج فارس نباشیم. پیکارهایی که جز خسارت و کشتار برای مردم منطقه حاصلی نداشت ولی بیگانگانی که از ینگه دنیا آمده بودند به منافع زیادی چه از انعقاد قراردادهای نظامی و فروش اسلححات و چه از غارت منابع زیر زمینی دست یافتند و همچنان هم به این غارتگری چند بعدیشان ادامه می‌دهند.

گرد آوری این مجموعه که به همت فصلنامه تاریخ پژوهی «مجله دانشجویان تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد و مشارکت انجمن علمی جغرافیا آماده شده است، تلاشی است برای معرفی و شناخت بهتر و بیشتر از خلیج فارس که امید داریم در این راه موثر باشد و خود نیز مبدل به سندی برای پژوهشگران و محققانی باشد که پیرامون خلیج فارس تلاش و کنکاش می‌نمایند.

شایسته است از تلاش‌های دانشجویان فرهیخته عضو انجمن علمی جغرافیا (آقای مجتبی خاتونی، مرتضی رضوی‌نژاد، افشین اسماعیل‌پور) که شرایط انتشار این مجموعه مقالات را در حاشیه نخستین جشنواره دانشجویی خلیج فارس فراهم نمودند، سپاسگزاری نمایم.

غلامحسین نومی

اردیبهشت ۱۳۹۱

خلیج همیشه فارس، از زمان‌های بسیار دور تحت تسلط و حاکمیت ایران قرار داشته است. به طوری که دولت ماد در روزگار "هوخشتره" که به اوج عظمت و قدرت خود رسیده بود و حدود آن در جنوب به کرانه های جنوبی دریای پارس امتداد پیدا می کرد، جزیره ابوموسی با دیگر جزایر خلیج فارس در این دوره، ابتدا جزو یکی از ایالت های جنوب غربی و سپس جزو استان چهاردهم دولت ماد به نام "درنگیانه" و بخشی از کرمان بود. اما به دلایلی مبهم، شاید دوری مرکز حکومت از آب های جنوب یا جنگ و نزاع های دائمی، فرصت بهره مندی از دریای جنوب را پیدا نکرد.

در عصر هخامنشیان، پارس ها ابتدا در بخش های جنوبی ایران سکونت برگزیدند و اولین امپراتوری ایرانی را پایه ریزی کردند و نخستین حکومتی بودند که به طور مشخص به آب های جنوب ایران توجه خاص داشته، آن را "دریای پارس" نامیدند. دریانوردی ایرانیان در خلیج فارس، قریب ۵۰۰ سال پیش از میلاد مسیح و در دوران سلطنت داریوش اول آغاز شد. داریوش، نخستین ناوگان دریایی جهان را به وجود آورد و کشتی های او طول رودخانه "سند" را تا کرانه های اقیانوس هند و دریای عمان و خلیج فارس را پیموده و سپس شبه جزیره عربستان را دور زده و تا انتهای دریای سرخ کنونی رسیدند.

او برای نخستین بار در محل کنونی کانال سوئز فرمان کندن ترعه ای را داد و کشتی هایش از طریق همین ترعه به دریای مدیترانه راه یافتند. در کتیبه ای از داریوش که در محل این کانال به دست آمده، نوشته شده است: (من پارسی هستم. از پارس مصر را گشودم. من فرمان کندن این ترعه را داده ام. از رودی که از مصر روان است به دریایی که از پارس (خلیج فارس) آید پس این جوی کنده شد، چنان که فرمان داده ام و ناوها آیند از مصر. این آبراه به پارس چنان که خواست من بود).

این کتیبه نخستین مدرک مکتوب به جا مانده درباره خلیج فارس است. پس از هخامنشیان در زمان اشکانیان و ساسانیان نیز خلیج فارس در تسلط ایرانیان بوده است. پس از پیدایش امپراتوری های بزرگ ایرانی تا پیش از ظهور اسلام، دریای پارس و برخی از شهرهای ساحلی از مراکز مهم سکونت و تجارت به شمار می رفتند و دریای پارس در ساماندهی سکونت در این شهرها، نقش تعیین کننده ای داشت و بالاخره این که تمام این نقاط و مراکز مهم تجاری، تحت سلطه و اقتدار ایرانیان بوده و دامنه قلمرو امپراتوری ایران، آب های خلیج فارس را نیز در بر می گرفته است. هیچ مدرکی دال بر حضور اعراب قبل از اسلام در کرانه های جنوبی خلیج فارس وجود ندارد.

با ظهور اسلام شرایط تغییر کرد. عرب های ساکن مرکز به تدریج بر تمام شبه جزیره فایق آمدند. نیمه جنوبی خلیج فارس در سده های اولیه دوران اسلامی به سمت خاور، عمان و به سمت باختر، بحرین خوانده می شد. با این که مناطق کرانه های جنوبی خلیج فارس، جناح جنوبی امپراتوری های پیش از اسلام ایران را شکل می داد، در دوران پس از اسلام بیشتر به منطقه تماس میان ایران و عرب های شبه جزیره عرستان تبدیل شد.

در سده های بعد و تا زمان حضور پرتغالی ها تسلط حاکمان محلی و پادشاهان بر خلیج فارس ادامه داشت تا این که پس از بسته شدن راه بازرگانی میان خاور و باختر در دوره عثمانی، پرتغالی ها متوجه اهمیت این خلیج شدند، به طوری که سراسر سده شانزدهم میلادی خلیج فارس را در تصرف خود داشتند (پس از ۱۱۷ سال شاه عباس صفوی موفق شد پرتغالی ها را از خلیج فارس بیرون براند). پس از فراز و نشیب هایی و در آغاز قرن نوزدهم انگلستان توانست بر آن تسلط یابد و به دلیل دیدگاه های ژئوپلیتیکی، رقابت با روسیه، کشف نفت در مسجد سلیمان در سال ۱۹۰۸ و ... تا سال ۱۹۷۱ میلادی این تسلط ادامه داشت. بعد از انگلیسی ها و به ویژه با آغاز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، آمریکایی ها وارد خلیج فارس شدند که این حضور همچنان ادامه دارد.

اولین بار یونانی ها بودند که این خلیج را "پرسیکوس سینوس" یا "سینوس پرسیکوس" که همان خلیج فارس است، نامیده اند. از آن جا که این نام برای اولین بار در منابع درست و معتبر تاریخی که غیرایرانیان نوشته اند، آمده است، هیچ گونه شائبه نژادی در وضع آن وجود ندارد. چنان که یونانیان بودند که نخستین بار، سرزمین ایران را نیز "پارسه" و "پرسپولیس" یعنی شهر یا کشور پارسیان نامیدند.

"استرابون" جغرافیدان قرن اول میلادی نیز به کرات در کتاب خود از خلیج فارس نام برده است. وی محل سکونت اعراب را بین دریای سرخ و خلیج فارس عنوان می کند. همچنین "فلاریوس آریانوس" مورخ دیگر یونانی در کتاب تاریخ سفرهای جنگی اسکندر از این خلیج به نام "پرسیکوس کیت" که چیزی جز خلیج فارس نیست، نام می برد.

بعد از آنها در آثار اسلامی - عربی متعددی که اکثر آنها عربی هستند، از نام خلیج فارس استفاده شده است. ژان ژاک برین، نویسنده کتاب خلیج فارس اعتراف می کند: «ملل و طوایف بسیاری بر کرانه های خلیج فارس استیلا یافته و فرمانروایی کرده اند ولی روزگارشان سپری شده و منقرض شده اند. تنها قزم پارس است که با هوش و درایت خود همچنان پا برجا زیسته و میراث حاکمیت خود را تاکنون نگهداری کرده است».

درباره نام خلیج فارس تا اوایل دهه ۱۹۶۰ میلادی هیچ گونه بحث و جدلی در میان نبوده و در تمام منابع اروپایی و آسیایی و آمریکایی و دایرة المعارف ها و نقشه های جغرافیایی این کشورها نام خلیج فارس در تمام زبان ها به همین نام ذکر شده است.

اصطلاح "خلیج عربی" برای نخستین بار از طرف یکی از نمایندگان سیاسی انگلیس در خلیج فارس به نام "سر چارلز بلگریو" عنوان شد و در واقع او بود که به قصد تفرقه بین ایران و کشورهای عرب این واژه مجعول را وضع کرد. سر چارلز بلگریو که بیش از ۳۰ سال نماینده سیاسی و کارگزار دولت انگلیس در خلیج فارس بوده است، بعد از مراجعت به انگلستان در سال ۱۹۶۶ میلادی کتابی درباره سواحل جنوبی خلیج فارس منتشر کرد و در آن برای اولین بار نوشت که عرب ها ترجیح می دهند خلیج فارس را خلیج عربی بنامند.

انگلیس ها نخستین عاملان کاشته شدن این بذر نفاق بودند زیرا از قدیم در صدد بودند که خلیج فارس را تبدیل به یک دریای انگلیسی کنند. بعدها در دهه ۱۹۸۰ آمریکایی ها هم به پیروی از آن ها از تبدیل خلیج فارس به خلیج آمریکایی سخن گفتند. از نظر آمریکایی ها و اروپایی ها این منطقه «شریان حیاتی غرب، در منطقه - استراتژیک غربی - و حوزه منافع ویژه است. لذا اگر قادر باشند خلیج فارس را به طور مستقیم یا غیر مستقیم تحت تسلط خود در می آورند.

اما واقعیت مطلب این است که خلیج فارس یک نام کهن تاریخی است که از بدو تاریخ بر روی این خلیج گذاشته شده است و انگیزه تلاش حساب شده ای که برای تغییر این نام به عمل می آید جز ایجاد فتنه و اختلاف بین کشورهای این منطقه نیست.

خلیج فارس که از سمت شمال با ایران، از غرب با کویت و عراق، از جنوب با عربستان، بحرین، قطر، امارت متحده عربی و از شرق با عمان همسایه است، دارای وسعتی حدود ۲۴۰,۰۰۰ کیلومتر مربع است و پس از "خلیج مکزیک" و "خلیج هودسن" سومین خلیج بزرگ جهان به شمار می آید.

جمعیت ۸ کشور مذکور قریب به ۱۳۰,۰۰۰,۰۰۰ نفر می باشد که سهم ایران از جمعیت حدود ۵۸ درصد است. از نظر مساحت نیز منطقه دارای ۴,۷۵۰,۰۰۰ کیلومتر مربع می باشد که سهم ایران ۳۵ درصد است. خلیج فارس حدود ۱۰۰۰ کیلومتر طول و بین ۲۰۰ تا ۳۰۰ کیلومتر عرض دارد. طول کرانه های ایران به ۱۳۰۰ کیلومتر می رسد. خلیج فارس و سواحل آن دارای ذخایر سرشار نفت (۶۵ درصد ذخایر شناخته شده جهان) و گاز (۳۳ درصد ذخایر شناخته شده جهان) بوده و مسیر انتقال نفت کشورهای پیرامون خود می باشد. به همین دلیل، منطقه ای مهم و راهبردی به شمار می آید.

خلیج فارس توسط تنگه هرمز به دریای عمان و از طریق آن به دریاهای آزاد مرتبط است و جزایر مهم آن عبارتند از: خارک، ابوموسی، تنب بزرگ، تنب کوچک، کیش، قشم، و لاوان که تمامی آن ها به ایران تعلق دارد. از ویژگی های بارز خلیج فارس که آن را از سایر دریاهای مشابه ممتاز و برتر کرده است ذخایر سرشار دریایی، غذایی، گیاهی و نفت و گاز است. در هیچ برهه ای از زمان نظریه های ژئوپلیتیکی، مفاهیم ژئواستراتژیک، ژئواکونومی و

ژنو کالچر در خلیج فارس جمع نشده بودند. که البته در هیچ منطقه ژئوپلیتیکی و قلمرو ژواستراتژیکی در جهان این گونه نیست.

مجموعه مستندات تاریخی، تحولات سیاسی دوره های مختلف، عوامل و شرایط ویژه جغرافیایی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و ... پیش گفته، همگی دال بر حقانیت و حاکمیت ایران بر این پهنه آبی مهم دارند. مجموعه مقالات جغرافیایی، تاریخی، سیاسی و اقتصادی حاضر، دلایلی بر این ادعاها می باشند که توسط علاقه مندان به مناسبت دهم اردیبهشت، روز ملی خلیج فارس به رشته تحریر مزین گشته است. امید است مفید فایده قرار گیرد.

دکتر هادی اعظمی

عضو هیأت علمی گروه جغرافیا

اردیبهشت ۱۳۹۱